

DRŽAVLJANSTVO BREZ MEJA?

TOMAŽ DEŽELAN, DANICA FINK HAFNER,
MITJA HAFNER FINK, SAMO UHAN

Ljubljana, 2007

Tomaž DEŽELAN, Danica FINK HAFNER, Mitja HAFNER FINK, Samo UHAN
DRŽAVLJANSTVO BREZ MEJA?

Knjižna zbirka POLITIČNI PROCESI IN INŠTITUCIJE
Izdajatelj FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE
Za založbo Hermina KRAJNC

Copyright © po delih in v celoti FDV 2007, Ljubljana.
Fotokopiranje in razmnoževanje po delih in v celoti je prepovedano.
Vse pravice pridržane.

Recenzenta dr. Tanja Renner in ddr. Rudolf Rizman

Jezikovni pregled Dora Mali
Naslovnica Luka Kaše
Prelom B&V Co.
Tisk LITTERA PICTA

Prvi natis 400 izvodov

Izid knjige je finančno podprla Agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

DRŽAVLJANSTVO brez meja? / Tomaž Deželan ... (et al.) -
Ljubljana : Fakulteta za družbene vede, 2007. -
(Knjižna zbirka Politični procesi in institucije)

ISBN 978-961-235-283-78
1. Deželan, Tomaž, 1980-

2324440960

Raziskovalno delo, katerega sad je tudi ta knjiga, je potekalo v okviru raziskovalnega programa Politološke raziskave (P5-0136) in temeljnega raziskovalnega projekta Državljanstvo in nacionalna identiteta – Slovenija v primerjalni perspektivi (J5-6148) (oba sta financirana iz sredstev Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije) in evropske mreže odličnosti *Civil Society and New Forms of Governance in Europe – CINEFOGO* (FP6-513350).¹

¹ Dostopno na <http://www.cinefogo.org>.

VSEBINA

PRVI DEL RAZISKOVALNA VPRAŠANJA IN STRUKTURA MONOGRAFIJE	9
DRUGI DEL KONCEPTI DRŽAVLJANSTVA	31
TRETJI DEL DRŽAVLJANSTVO EVROPSKE UNIJE	75
ČETRTI DEL DRŽAVLJANSTVO V GLOBALIZIRANEM SVETU: EMPIRIČNI POGLED	103
PETI DEL GLOBALNA PLURALNOST VZORCEV POLITIČNE UDELEŽBE	115
ŠESTI DEL SINTEZA RAZISKOVALNIH UGOTOVITEV	133
BIBLIOGRAFIJA	141
PRILOGE	156
STVARNO IN IMENSKO KAZALO	189

PREDSTAVITEV AVTORJEV

Tomaz DEŽELAN, doktorski kandidat, mladi raziskovalec v Centru za politološke raziskave in asistent na Katedri za analizo politik in javno upravo na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani.

Danica FINK HAFNER, doktorica politologije, redna profesorica na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani in predstojnica Centra za politološke raziskave na isti fakulteti.

Mitja HAFNER FINK, doktor sociologije, docent na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani, sodelavec Centra za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij na isti fakulteti in slovenski predstavnik v International Social Survey Programme – ISSP.

Samo UHAN, doktor sociologije, docent na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani, sodelavec Centra za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij na isti fakulteti.

PRVI DEL
**RAZISKOVALNA VPRAŠANJA
IN STRUKTURA MONOGRAFIJE**

Družboslovne razprave o nastanku državljanstva so v zadnjem času zelo živahne. Vse več je analiz različnih vidikov državljanstva, vedno bolj se širi krog znanosti, ki se ukvarjajo z njimi, vedno bolj se uveljavlja tudi meddisciplinarno raziskovanje vse bolj kompleksne empirično zaznavne pojavnosti državljanstva. Lahko bi rekli, da družboslovne znanosti poskušajo osmišljati nove razsežnosti že znanih »državljanstev«, pa tudi čisto nove pojave, ki v sodobnem svetu sobivajo s starejšimi.

Avtorji te knjige upamo, da s svojim raziskovalnim delom prispevamo k aktualnim družboslovnim razpravam, ki so utemeljene na vpogledu v predhodne zgodovinske pojave državljanstva, hkrati pa na novo empirično raziskane vidike državljanstva umeščamo v globalni okvir političnega udejstvovanja in premisleke o vladavini (*governance*) v svetovnem merilu.

Navadno se državljanstvo razume kot članstvo v politični skupnosti (Painter, 2002). V knjigi poskušamo odgovoriti na vprašanje, ali v sodobnem svetu res lahko govorimo o državljanstvu brez meja oziroma prek teritorialno politično opredeljenih meja. V empiričnem delu se omejujemo predvsem na politično državljanstvo. Predpostavljamo, da se zemljevidi različnih zvrsti politične udeležbe zarisujejo tako znotraj posameznih držav kot tudi v svetovnem merilu. V svetovnem merilu pričakujemo tudi, da bomo razkrili grozde držav s podobnimi vzorci politične udeležbe. Premislek o tem, koliko lahko govorimo o novi vrsti državljanstva, ki zajema politično udeležbo prek meja nacionalne države, smo zasnovali na teoretskem vpogledu v dosedanje konceptualizacije državljanstva in njihovem soočanju z rezultati empiričnega raziskovanja. Ključna uvodna teoretska izhodišča predstavljamo v nadaljevanju.

POLITIČNA SKUPNOST, POLITIČNO DRŽAVLJANSTVO, POLITIČNA UDELEŽBA, DRUŽBENI KONTEKST

Koncepti državljanstva² so bili doslej vselej tesno povezani s teritorialno zamejeno politično skupnostjo, pogosto kar z nacionalno državo (Hoffman, 2004). Celo oblikovanje unikatnega (v svetovnem merilu regional-

² S terminom koncept (v angleški literaturi navadno »*concept*«) lahko označujemo ali a) idejno zasnovano, načrt, skico, zamisel ali pa b) teoretski pojem kot abstrakcijo, ki pokriva istovrstne izkustvene elemente, pojave. V knjigi ne uporabljamo slovenskega izraza »pojem«, temveč izraz »koncept«, ker v naši analizi navedenih dveh vsebinskih razsežnosti pogosto ni mogoče ločiti.

nega) političnega sistema Evropske unije v tem pogledu ni posebna inovacija. Evropsko državljanstvo, zgrajeno na predpogoju nacionalnega državljanstva države članice EU, vsebuje tako notranje kot zunanje meje Evropske unije (Closa, 1998; Kostakopoulou, 1998). Mnogoravenstvo³ (Delanty, 2000; Painter, 2002), zamejeno državljanstvo je v resnici sorazmerno zelo raznoliko. Raznolikost pojmovanja državljanstva po državah članicah se ne zrcali le v različnih predpogojih za pridobivanje političnega državljanstva (priznavanje nacionalnega ustavnega sistema), temveč tudi v drugih, predvsem kulturno določenih predpogojih za pridobivanje nacionalnega državljanstva in v različnih socialnih razsežnostih državljanstva (npr. pravica do izobraževanja, do dostopa do trga dela, minimalni osebni dohodek, minimalna pokojnina)⁴. Pravzaprav ne moremo govoriti niti o enotnem evropskem državljanstvu pri državljanih držav članic niti o enotni evropski politiki do državljanov tretjih držav, ki imigrirajo na ozemlje Evropske unije. To, kar spodbuja uporabo pojma nadnacionalno oziroma evropsko državljanstvo, so predvsem nekatere institucionalizirane poti uveljavljanja pravic posameznikov – državljanov iz držav članic na nadnacionalni ravni (EU) in raznolike oblike politične udeležbe (npr. udeležba na volitvah v evropski parlament; družbena gibanja, ki pritiskajo na ustanove Evropske unije; interesno-skupinsko povezovanje na nadnacionalni ravni, lobiranje nacionalnih in evropskih interesnih skupin na nadnacionalni ravni in zametki nadnacionalnih javnih prostorov). Poleg tega, da je evropsko državljanstvo mnogotero glede na primarno članstvo v nacionalnih teritorialno določenih političnih skupnostih, je mnogotero tudi glede na podzvrsti državljanstev (v okoliščinah posebnih javnih politik).

V svetovnem merilu najdemo predvsem dva vidika državljanstva: a) vključenost državljanov (vsaj kot objektov javnih politik, skupaj s seznanjenostjo pravic) prek nacionalnih vlad (delovanje medvladnih svetovnih organizacij, kot npr. OZN) in b) čezmejna kolektivna politična dejavnost v svetovnem merilu (globalno delujoča gibanja in civilno družbene organizacije, ki oblikujejo javni prostor in v njem odpirajo globalne teme razvoja, pravičnosti, ekonomske, politične in varnostne ureditve. V svetovnem

³ *Multi-level citizenship*. V monografiji uporabljamo prevod mnogoravenstvo državljanstvo, za omenjeni termin pa se v literaturi pojavljajo tudi večravenstvo državljanstvo, večnivojsko državljanstvo in mnogonivojsko državljanstvo. Painter (2002: 107) poudarja, da je mnogoravenstvo državljanstvo lahko le opis nastajajoče politične realnosti, lahko pa je tudi praktični politični projekt.

⁴ Številne javne politike (med njimi predvsem socialne politike) so v domeni nacionalnih držav članic. Subsidiarno načelo tako po eni strani ohranja avtonomijo nacionalnih držav, po drugi strani pa odpira nova vprašanja pravičnosti v kontekstu Evropske unije. Zlasti v zadnjem času, ko se vse bolj prepletata dve krizi – kriza države blaginje in kriza nacije kot skupnosti pripadanja in identifikacije (Schierup in Castles, 2006) – se v zadnjem času vse pogosteje pojavljajo zahteve po evropskem socialnem državljanstvu (npr. referati in razprava na CINEFOGO midterm conference papers, junij 2007, dostop na <http://www.cinefogo.org/workpackages/wp-39z/midterm-conference>).

merilu tako državljanstvo prek meja nacionalne države pomeni predvsem mnogoplastnost (*multi-layered citizenship*) (Hoffman, 2004) in raznolikost glede na temporalnost.⁵ Teune (2003) govori o dveh svetovih državljanstev, ki ju prinaša globalizacija – o svetu državljanstva, poročenega z državo, in o svetu državljanstva, zasnovanega na širjenju človeških povezav (*the human web*) prek izmenjalnih dejavnosti.⁶ Dosedanje, čeprav razmeroma redke raziskave (o njih npr. Dalton in van Sickle, 2005; Dalton, 2006) kažejo, da je, gledano v svetovnem merilu, politična dejavnost sodeločena ne le z osebnimi preferencami, temveč tudi s specifičnimi družbenimi in političnimi okoliščinami, v katerih živijo posamezniki. Pravzaprav se zdi, da se vsaj nekatere nacionalne značilnosti politične udeležbe »prelivajo« tudi v čezmejno politično udeležbo. V tem smislu (aktivističnem in vsebinskem) so globalno aktivni državljani »globalni državljani«. Pri tem so formalno sicer lahko državljani nacionalnih držav, nekateri pa so hkrati s tem tudi nadnacionalni-evropski državljani.

Konceptualiziranje evropskega in svetovnega državljanstva poteka bolj ali manj induktivno ob spremljanju in analiziranju empiričnih procesov. Opisovanje novih pojavov se srečuje z normativnimi pogledi. Zlasti pri evropskem državljanstvu opazimo kristalizacijo različnih normativnih pogledov na Evropsko unijo kot politično skupnost in tudi z njimi povezanih normativnih pogledov na evropsko državljanstvo.⁷ Na svetovni ravni je, kot se zdi, trenutno aktualna predvsem razprava o tem, ali bi bilo mogoče in kako bi bilo mogoče medvladne oblike upravljanja na Zemlji preoblikovati ali pa celo na novo oblikovati svetovno (demokratsko) vladavino (*governance*). Pri iskanju odgovorov na nove izzive oblikovanja planetarne vladavine je nujen vpogled v *historični razvoj dosedanjih konceptualizacij* in upoštevanje dejstva, da nekatere od njih danes v sodobnem svetu še vedno sobivajo. Podrobneje ga predstavljamo v naslednjem poglavju, na tem mestu pa začenjamo le z eno izhodiščnih točk opredeljevanja državljanstva – Marshalovo triado državljanskih pravic. Ta med drugim ponazarja segment državljanstva, kateremu posvečamo pretežno pozornost v knjigi – politično državljanstvo.

⁵ Vandenberg (2000: 290) opozarja tudi na kiberprostor, ki vključuje tudi kolektivno halucinacijo o prostoru, ki je drugačen od »realnega časa in prostora«.

⁶ Follesdal (2001: 9) poudarja, da je globalno državljanstvo danes institucionalizirano predvsem v obliki pasivnih pravic, v obliki standardov človekovih pravic. Čeprav bi krepitev nekaterih elementov Organizacije združenih narodov lahko vodila k oblikovanju globalnih političnih pravic, pa za zdaj takega razvoja še ni opaziti.

⁷ Glej npr. razpravo v okviru evropske mreže odličnosti CONNEX, dostopno na: <http://www.connex-network.org/>; European Governance Papers na <http://www.connex-network.org/eurogov/>.

Posebnosti političnega državljanstva (Marshallova triada državljskih pravic)

Za eno izmed prelomnic teorije državljanstva je s svojimi predavanji o državljanstvu in družbenem razredu poskrbel angleški zgodovinar in sociolog T. H. Marshall. Marshall (1998: 93) svoja predavanja začne z mislijo, da je osnovna enakost ljudi, ko je dejansko obogatena s formalnimi pravicami državljanstva, konsistentna z obstoječimi razrednimi družbenimi neenakostmi. Enakost, ki je inherentna državljanstvu, je torej združljiva z neenakostmi razredne strukture, slednje pa so sprejemljive, če je v družbi zagotovljena enakost državljanstva. Marshall zagovarja celo tezo, da je državljanstvo v določenih pogledih postalo arhitekt legitimiranja družbene – razredne neenakosti.

Marshall omenjene teze zagovarja na podlagi dveh delitev: družbenega razreda in državljanstva. Združljivost razrednih neenakosti in koncepta državljanstva je po Marshallu (1998: 102–103) posledica uveljavljenosti enega od dveh tipov razredne strukture. Prva, ki je po njegovem nezdružljiva, je utemeljenost razredne strukture na podlagi hierarhije statusa, ki je pravno utemeljen. Razlike med razredi v taki razredni strukturi so tako zakonsko predpisane ali utemeljene s pravno prakso, v obliki posebnih pravic za vsakega od razredov. Tak primer razredne strukture je delitev na patricije in plebejce, sužnje in lastnike, tlačane in gospode itd., hkrati pa je taka razredna struktura močno nezdružljiva s konceptom državljanstva, ki bi s svojimi danimi pravicami »razorožil« in onesposobil hierarhični statusni sistem razredne strukture. Drugi Marshallov tip družbenega razreda, ki je združljiv s konceptom državljanstva, pa je razredna struktura, ki ni sama po sebi institucija ali celo formalno opredeljena, temveč produkt drugih institucij. Tako razredne razlike niso definirane v zakonih in praksah posamezne družbe, temveč so produkt množice različnih dejavnikov, povezanih z institucijami lastnine, izobrazbe in strukture državnega gospodarstva. V takem kontekstu razredne – kapitalistične neenakosti enotna oblika statusa državljanstva zagotavlja temelje enakosti, na katerih je struktura razrednih neenakosti lahko zgrajena in je pogosto tudi nujna (*ibid.*).

Marshallova delitev državljanstva oziroma zaznava državljskih pravic na tri skupine, ki naj bi se tudi kronološko zaporedno razvile, pa je najbolj odmeven doprinos njegovega prispevka k teoriji državljanstva. Prvi del triade oziroma prva skupina državljskih pravic so civilne – pravne pravice (civilno državljanstvo) in jih zaokrožajo pravice, ki so nepogrešljive za individualno svobodo. To so pravica do osebne svobode, svobode govora, misli, veroizpovedi, pravica do osebne lastnine, pravica do pravno veljavnih pogodb in pravica do pravičnosti (pravica do pravne obrambe drugih pravic). Drugi del triade oziroma skupina pravic so politične pravice (politično državljanstvo), ki zajemajo pravico do sodelova-

nja v organih z določeno politično avtoriteto in izvajanje politične moči kot predstavnik ali kot volivec predstavnikov omenjenih organov, katerih najpogostejša oblika so parlamenti ali lokalni sveti. Poslednji, tretji del triade pravic koncepta državljanstva so socialne pravice (socialno državljanstvo), ki se raztezajo vse od pravice do minimalne ekonomske blaginje in socialne varnosti, pravice do soudeležbe pri družbeni dediščini pa do pravice do življenja na dostojni ravni v skladu s prevladujočimi standardi družbe. Institucije, tesno povezane z zadnjo skupino pravic, so predvsem izobraževalni sistem in socialne službe.

Marshall ugotavlja, da so se omenjeni trije sklopi pravic pretežno razvijali v različnih fazah, kljub temu pa poudarja spojitve vseh treh skupin pravic v preteklosti; ta je bila posledica zlitja političnih in družbenih vzvodov moči. Tako so bile v eni osebi ali enem organu osredotočene politične kompetence, a so se sčasoma fragmentirale. To je privedlo tudi do delitve skupin pravic. Evolucija je tako prinesla teritorialno in funkcionalno delitev pravic v roke različnih avtoritet. Civilne pravice naj bi se v grobem, po Marshallu (1998), razvile v osemnajstem stoletju, politične v devetnajstem in socialne v dvajsetem stoletju. Vendar je ob tem treba poudariti, in to je tudi Marshallova največja kritika, da je njegova študija omejena na angleški politični in zgodovinski prostor.

Pri Marshallovi triadi državljskih pravic je treba omeniti tudi različen značaj političnih in civilnih pravic na eni strani ter socialnih na drugi. Prve je namreč lažje natančno definirati kot druge. Slednje se namreč nanašajo na kakovost življenja, katere standarde je težko predpisati (raven izobraževalnih storitev, zdravstvenih storitev itd.). Prav tako je nujno poudariti, da so socialne pravice v tesni povezavi s političnimi in civilnimi pravicami, oziroma da socialno državljanstvo močno vpliva na politično in civilno državljanstvo. Posameznikov nizek socialni položaj in pomanjkljiva izobrazba namreč zelo določata njegovo izrabljanje političnih in tudi civilnih pravic. Spoznanje, da je minimalna raven socialnih pravic oziroma minimalna raven življenjskega standarda vitalnega pomena za izpolnjevanje pričakovanih standardov izvajanja vloge državljana, je potemtakem zelo pomembna in daljnosežna ugotovitev. Seveda pa je implementacija formalnih določil državljskih pravic v posameznih sistemih že druga zgodba.

Medtem ko pri zgodovinskem pregledu konceptov državljanstva v tej knjigi upoštevamo celostne opredelitve državljanstva, jih pri primeru evropske formalizacije analiziramo predvsem na normativni ravni. Empirično raziskovanje je omejeno predvsem na razsežnost politične udeležbe državljanov, ki je neposredno povezana tudi z vprašanji rekonceptualizacij sodobnih političnih skupnosti pa tudi alternativnih konceptualizacij svetovne politične skupnosti, ki bi korespondirala s svetovnim državljanstvom (*global citizenship*).

Politična udeležba in njena družbena kontekstualizacija

Status državljan je navadno opredeljen z zakonom in je v klasični in sodobni literaturi republikanske tradicije povezan s pričakovanji o aktivni udeležbi državljanov v politični skupnosti in v prizadevanjih za skupno dobro (pri tem je sicer opredelitev državljan lahko dejansko pomenila izločenost pomembnega segmenta družbe iz teh zadev, npr. različnih družbenih manjšin z ženskami vred). Še zlasti s tradicijo preučevanja državljanske kulture (*civic culture*), začete z delom Gabriela Almonda in Sidneyja Verbe *The Civic Culture* leta 1963 in njeno oživitvijo leta 1980 s knjigo *The Civic Culture Revisited*, se je v družboslovju utrdilo splošno prepričanje, da je politična kultura (po Almondu in Verbi državljanska kultura) pomemben dejavnik stabilnosti (zahodnih) demokracij in tako tudi zaželena (glej npr. Almond in Verba, 1963; Barnes, Kaase et al., 1979; Inglehart in Welzel, 2005). Sprejemanje avtoritete s strani večine državljanov in njihova vera v politično udeležbo in državljanske dolžnosti sta ključni sestavini tako razumljene politične kulture. Zgodnejša raziskovanja politične udeležbe v t. i. razvijajočih se deželah so poudarjala predvsem odvisnost politične udeležbe od družbeno-ekonomskih dejavnikov modernizacije, manj pa izbiro posameznikov, skupin, elit (Huntington in Nelson, 1976).

Udeležba v politiki je navadno razumljena kot splošen obseg političnih dejavnosti ljudi v določeni družbi. Med pomembnimi dilemami glede takega pogleda je vprašanje, kaj sploh razumemo kot politiko in ali je politika (kakor jo pač definiramo) v sodobnem svetu res pojav, ki je zamejen z mejami posamične družbe.

Med dosedanje družboslovne premisleke o politični udeležbi sodijo tudi raziskovalna prizadevanja pri iskanju pogojev oziroma dejavnikov, ki vplivajo nanjo. Razvili so se trije, vzajemno tekmujoči pristopi, ki znotraj šole politične kulture poudarjajo različne vidike množične kulture, ki naj bi bili najbolj združljivi z demokracijo (podrobneje v Inglehart in Welzel, 2005). Legitimnostni pristop poudarja zaupanje v ustanove in podporo demokraciji kot dejavnike politične udeležbe. Komunarni pristop (pristop socialnega kapitala) poudarja normativno konformnost, asociativno dejavnost, medsebojno zaupanje kot oblikovalca vezi skupnosti in državljanskih lojalnosti. Pristop človeškega razvoja (*human development*) pa se osredotoča na vrednote samoizražanja (*self-expression values*), predvsem svobodnjaške težnje in človeško izbiro (*human choice*). V socioloških raziskavah opazimo tudi različne vidike vplivov politične kulture na različne zvrsti političnih sistemov (demokracija, avtoritarni sistemi) in preučevanje socializacijskih procesov, prek katerih se politična kultura prenaša iz roda v rod.

V dosedanji literaturi najdemo raznolike opredelitve potrebnih vrlin (*virtue*) in kompetenc državljanov v okviru različnih zgodovinskih kon-

ceptov državljanstev (podrobneje jih predstavljamo v naslednjem poglavju). V knjigi se opiramo na opredelitev kompetenc kot sinonimov za zadostno moč, zadostne večine ali vire za doseganje ciljev, ki v primeru državljanov (državljskih kompetenc) pomenijo zmožnost državljanov izvajati kompleksne vloge volivcev, porotnikov, zakonodajalcev (Lupia, 2002: 133). Praviloma se ob kompetencah dodaja tudi posebna vloga državljske edukacije, pri kateri imajo pomembno vlogo šole (Macedo et al., 2005: 171). V okoliščinah zadnjega vala globalizacije so se oblikovale tudi pobude za globalno vzgojo državljanov – npr. pobuda The American Forum for Global Education (www.globaled.org).⁸ Ko v knjigi predstavljamo raziskovalne rezultate empirične analize, kompetence upoštevamo tako, kot nam dovoljujejo podatki – v obliki samoznav državljanov o lastnih kompetencah za politično delovanje.

Empirične raziskave vse od dvajsetih let 20. stoletja naprej kažejo, da se v sodobnih družbah navadno le sorazmerno majhna skupina ljudi stalno zanima za politiko, nekoliko več se jih zanima, a so razmeroma pasivni, večina pa je indiferentna. Pri tem je treba razlikovati med apatičnostjo in alienacijo. Weiner (1971: 162) opredeljuje apatijo kot pomanjkanje zanimanja in kot pomanjkanje dejavnosti. Nasprotno alienacija zajema intenzivna politična čustva zaradi zaznave jalovosti politične dejavnosti. Glas ljudi, izražen prek politične udeležbe, prihaja od omejenega in nereprezentativnega segmenta državljanov, ki s tem relativno še pridobivajo na moči, medtem ko imajo izključeni iz politike manj moči (McClosky, 1968; Verba, Lehman, Schlosman in Brady, 1995). Deleži članov družbe, ki so udeleženi v politiki, se spreminjajo z razvojem različnih sistemov upravljanja družb, pa tudi v isti družbi v razmeroma kratkem času glede na tip dejavnosti in zvrst istovrstne dejavnosti (npr. zvrst volitev). Tudi alienirani se politično mobilizirajo v specifičnih okoliščinah.

Zadnji val družboslovnega zanimanja za preučevanje politične udeležbe, ki se je okrepil s tretjim valom prehodov v demokracijo, prinaša tri ključne ugotovitve. Prvič, v razvitem delu sveta, ki že dlje časa velja za sorazmerno stabilno svetovno demokratično jedro, politična udeležba upada (o tem npr. Wattenberg, 1998). Ta težnja se kljub razlikam med državami kaže predvsem v težnji po upadanju udeležbe v institucionaliziranih oblikah političnega udejstvovanja, kot so volitve in sodelovanje v volilni kampanji (konvencionalne politične udeležbe). Drugič, po večji tranzicijski mobilizaciji v posocialističnih državah je tu mogoče opaziti pridruževanje težnji upadanja konvencionalne politične udeležbe, vidni na Zahodu, vendar na izhodiščno nižji ravni, kot je bila dosežena na Zahodu (glej npr. Kluegel in Mason, 1999). Tretjič, novejšje primerjave med

⁸ Omenjeni forum opredeljuje globalno edukacijo takole: »Globalna edukacija obsega prizadevanja za spremembe v vsebinah, metodah in kontekstih edukacije, s ciljem bolje pripraviti študente na državljanstvo v globalni dobi.« (<http://www.globaled.org>)

državami oziroma kulturami v svetovnem merilu kažejo na nepričakovan vzorec večje nekonvencionalne politične udeležbe oziroma podpore taki udeležbi v najbogatejših in demokratično navadno najvišje ocenjenih državah (glej npr. Dalton in van Sickle, 2005). Gre za politične dejavnosti, ki potekajo zunaj običajnih kanalov in institucij ter zajemajo različne oblike pritiska in izražanja zahtev do moderno zasnovane sistemske politike (podpisovanje peticij, sodelovanje pri bojkotih, udeležba na nelegalnih demonstracijah in stavkah, zasedba zgradb ali tovarn). Zdi se, da je nov tip politične dejavnosti vse manj teritorialno določen in da vsaj segment državljanov novega tipa svoje delovanje usmerja tematsko, čeznacionalno in *ad hoc*⁹.

Med največjimi neznankami na področju preučevanja preoblikujočega se političnega državljanstva je svetovno območje zunaj razvitega evropsko-severnoameriškega sveta.

PREUČEVANI VIDIKI DRŽAVLJANSTVA: ZADNJI VAL GLOBALIZACIJE, NOVE OBLIKE VLADANJA, NOVO DRŽAVLJANSTVO?

Vprašanja demokracije v okoliščinah zadnjega vala globalizacije¹⁰ dobivajo nove razsežnosti. Do nedavna prevladujoči politološki koncepti in teorije jih ne zmorejo več celostno zajeti. Po eni strani bi lahko rekli, da so stare politološke teorije in koncepti preozki, preveč evropocentrični. Tako kot v primeru drugih političnih pojavov (npr. države, političnih strank) tudi na področju državljanstva še vedno opazimo vztrajnost nacionalno državocentričnih konceptualizacij. Čeprav se na tej podlagi oblikuje vse več kritik vztrajne rabe modernih konceptov 19. in 20. stoletja tudi v okoliščinah prehoda iz 20. v 21. stoletje, se zametki novih pogledov šele porajajo. Večinoma se začenjajo na podlagi vnovičnega pregleda zgodovinskega razvoja teorij demokracije, državljanstva, države in politične skupnosti. Šele s prevrednotenjem in prenovljenimi pogledi na državo, državljanstvo in demokracijo v okoliščinah globalizacije pa je

⁹ Karvonen (2006) takšno vrsto državljanstva povezuje z »demokracijo občinstev« (*audience democracy*).

¹⁰ Globalizacijo razumemo kot vse širšo, čedalje globljo in hitrejšo vzajemno povezanost držav in družb. Podobne podrobnejše opredelitve glej npr. v Shaw (2000); Held (2000); Anderson (2002); Grugel (2002); Held in McGrew, ur., (2003); Held in McGrew, ur., (2003a); Kaldor (2003); Held, McGrew, Goldblatt in Perraton (2003). V Ougaard in Higgott, ur., (2002) najdemo tudi podrobnejšo opredelitev politične globalizacije – rastoče vzajemne politične povezanosti. Pri tem upoštevamo, da je globalizacija parcialna (Keohane, 2003), saj so skrajševanje razdalj v svetovnem merilu, pojavljanje in množenje omrežij okoljskih, socialnih in ekonomskih povezav neenakomerni.